

ДРАГОМИР С. ПОПОВИЋ

ПОРЕКЛО И ЗНАЧЕЊЕ ИМЕНА ЧАЧКА

Порекло и значење назива нашег града интересовали су, па и данас интересују, како историчаре тако и друге. Али сама реч *чачак* непозната је у овим крајевима. Ако се некада и употребљавала, она је морала одавно ишчезнути из употребе, па је заборављено и њено значење. Тако су отворена врата за најразноврснија тумачења о томе како је и откуда наш град добио име Чачак и шта треба да значи та реч.

Пре свих историчара, народ овог краја покушао је да у једној легенди коју је забележио Вук¹ објасни порекло имена Чачак. По тој легенди, Немања и св. Сава зидали су манастир Ваведење, па је „некакав њихов слуга, или пристав, од сваки кола која су овђе некуда иза Чачка вукли камење, устављао по један у пољу, бе је сад Чачак, те од онога камења онђе зидао цркву, па кад су га запитали: Шта ту радиш, а он одговорио: Ето чачкам нешто. И од тога остао Чачак.“ Очигледно, ова легенда је постала у доба када је име манастира, који је крајем 12 века подигао Страцимир, брат Немањин, заборављено, а то је било несумњиво у доба робовања под Турцима, када је манастир Градац (данашња Чачанска црква) био претворен у џамију. Но, интересантно је то да је народ, супротно мишљењу неких историчара који су писали о Чачку, очигледно сматрао да је то име пореклом наше и доводио га у везу с глаголом чачкати. Та народна етимологија је, као што ћемо даље видети, била близу истини.

Међутим, оне који су се бавили историјом Чачка морала је

доводити у забуну једна чињеница. Наиме, њима је било познато да се манастир који је подигао Страцимир звао „Света Богородица градачка“ или просто Градац, па су сматрали да је то име морало носити и насеље које је поникло у близини манастира. У ствари за то насеље се не зна ни када је поникло ни како се звало све до почетка 15. века, из ког времена имамо први докуменат у коме се помиње наш град. Како је после заузимања Србије од стране Турака Страцимиров манастир претворен је у памију, то се име Градац изгубило. Отада се помиње само име Чачак, као име насеља. Када је код нас објављен путопис турског географа Хаџи-Калфе из 17 века,² у коме се помиње Чачак, сматрало се да је то први и најстарији помен тога имена, пошто се за онај докуменат из 15. века тада још није знало. Тако је створено уверење да је име Чачак турског порекла и да је оно првобитно гласило Цацка, како га пише Хаџи-Калфа. Такав закључак би изгледао сасвим природан и логичан за оне који се нису упуштали даље у језичко истраживање порекла ове речи.

Први који је изнео мишљење да је име нашег града турског порекла био је, колико нам је познато, проф. Радомир Илић, иначе познат као писац више географских и историјских расправа. Он је, држећи се Хаџи-Калфе, сматрао да је првобитан и аутентичан назив нашег града Цацка, па је, не знамо како и откуда, дошао до закључка да та реч значи бара или каљуга. То своје мишљење објавио је у једном чланку под насловом „Чачак у прошлости“ 1905. године.³ Отада то мишљење постаје опште,⁴ све до 1938. године, када се јавља једно ново схватање, па су се једно време између два рата чули предлози да се у Чачку врати старо име Градац. Мишљење да је назив нашег места постао од турске речи Цацка повлачи се још и у наше време,⁵ дакле и после свих противдоказа који су дати у „Споменици Чачанске гимназије“ још 1938. године.

Због тога ћемо се овде још једном забавити овим проблемом и додати старим и неке нове доказе који потврђују мишљење да је име Чачак по свом пореклу наша реч.

Да назив Чачак није постао од турске речи Цацка и да, према томе, нема никакве везе с турским језиком, постоје ови докази.

1.— У Дубровачком архиву постоји саслушање двојице курира који су у магистрату под заклетвом изјавили 3. јануара 1409. године да су предали писмо, веровитно позив на суд, Марину де Лебро и његовом сину Милу. (»Marino de Lebrog et Milo eius filio«) у њиховом стану баш за време обеда (»simul stantibus in eoruh habitatone ad cenam«) дана осамнаестог, месеца децембра прошлог (»die decimo

octavo mensis decembris praeteriti») у Чачку («in Čačach») Иста та забелешка налази се на другом месту писана талијанским језиком, са једном малом разликом у транскрипцији имена Чачак («Začach») Тај докуменат је први пут објављен 1938. године⁶ и он је био непознат онима који су писали раније о Чачку.

Лица којима је предато писмо, односно позив на суд, о коме се говори у овом документу, очигледно су Дубровчани, што значи да је у Чачку могла постојати 1408. године мала дубровачка колонија. Али, оно што нас овде интересује, то је, да је наш град у то време носио име Чачак, што се јасно види из горњих транскрипција. Но, како до тада Турци уопште нису допирали у ове крајеве, то је немогуће претпоставити да је наш град добио име које би било турско по своме пореклу. То је већ сасвим умесно приметио проф. Миодраг Јаћимовић.⁷ Познато је да је прва привремена окупација Србије од стране Турака дошла знатно доцније (1439-1444) и да су Турци дефинитивно заузели Србију тек 1459. године.

Према томе, није могао назив Чачак постати од речи Цацка, већ обрнуто: наиме, Цацка је просто деформисано име нашег града. Иначе, Хаџи-Калфа готово редовно наше *ч* и *ц* замењује са *ц*. Тако он пише: *Овца-поље* (м. Овче поље), *Велцитрн* (м. Вачитрн, тј. Вучитрн), *Узица* (м. Ужице), *Лесковца* (м. Лесковац), итд., па тако и *Цацка* (м. Чачак).

2.— Ни у једном турском речнику не постоји реч *цацка*, како пише Хаџи-Калфа. Према томе, не може бити ни говора да назив нашег града потиче од неке турске речи.

Али, ако смо доказали да назив нашег града нема везе с турским језиком, тиме још нисмо доказали његово порекло. Било је људи који су тврдили да је реч Чачак мађарског порекла, као на пример проф. Аца Стојановић: Ми се на том мишљу нећемо задржавати. Ево, зашто.

Реч *чачак* забележена је у неколико речника српскохрватског језика из 19. и 20. века као наша реч која је позната и употребљава се на широком подручју наше земље: у Срему, Славонији, Хрватској и Далмацији.

Тако, на пример у свом Српском рјечнику (државно издање 1898.), Вук за *чачак* вели да та реч у Срему и Хрватској значи исто што и *чагаљ*, а код речи *чагаљ* дао је објашњење на немачком и латинском језику: *gefroener Koth lutum congelatum* што значи смрзло блато: Исто тако у Вукову речнику налазимо и реч *чачковит* са објашњењем: „пут, тј. пун чачка, klumpig, glebosus (с. f. цомбовит)“.

Исто значење за ту реч дају у свом *Riječniku hrvatskog jezika* (1901) Броз и Ивековић. Наш славни филолог Бура Даничић у *Riječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* дао је више значења. По њему *чачак* значи: *salebrae*, груде по путу од кала смрзла или осушена и камење које по путу стрчи из земље.² Са првим значењем та реч се употребљује у Славонији, а са другим у Далмацији. („Чачак је у Далмацији гдје стијене ниске и оштрљате вире из земље”, каже он тамо). По Даничићу корен ове речи је *скак*, а налази се у речима: „бости, тискати, испоредити: чкати, чачкати, чкакљати, шкакљати”. Не сумњиво се и данас речи *чачак* и *чачковит* употребљавају са истим значењем на поменутом подручју. Дознао сам да се у околини Инђије каже за пут на коме има смрзла или осушена блага да је *чачковит*. А од једне досељенице чуо сам да се у селу Слабине (Банија) смрзла блага на путу зове *чачак*.

За многе представља нерешив проблем како је то од корена *скак* могла постати реч *чачак*, па у вези са тим поново се појављују сумње у таквотумачење порекла ове речи. Разуме се, за стручњаке-филологе та веза *скак-чачак* јесте очигледна ствар. Професор Миодраг Јаћимовић је у једном чланку указао на развојни пут којим је прошао или могао проћи корен *скак* док је дао реч *чачак*. Ми ћемо овде репродуковати то његово тумачење.

Када је на корен *скак* додат наставак за глаголску основу *а* и наставак за облик *ти* (*скак-а-ти*), глас *а* из корена редукцијом прешао је у *в*, па је добијен инфинитив *сквкати*. Испред полугласника *в* задонепчани сугласник *к* прешао је у палатализацију у *ч* (*счвкати*), после чега је једначењем по месту образовања *с* прешло у *ш* (*шчвкати*), а пошто у африкати *ч* већ имамо једно *ш* (*штшкати*), извршена је редукција првога *ш* па је формиран глагол *чвкати*, који се и данас употребљује у том облику само без полугласника *в* који је отпао јер се налазио у слабом положају (*чкати*). На овако новофирмиран корен *чвк* где је *в* прешло у *а*, па се добило *чак*, додат је наставак *јвкњ*, па је јотовањем добијена именица *чачвкњ* (а могао је бити додат само наставак *вкњ*, па је палатализацијом задњонепчаног *к* испред *в* опет добијена иста реч). Када је *в* прешао у непостојано *а* добили смо реч *чачак*, пошто је *њ* на крају отпао.

Ако бисмо хтели да основу наведеног корена *скак* откријемо значење речи *чачак*, онда бисмо могли рећи да је то *нешто што је искочило*. Тиме се једино може протумачити како је реч *чачак* у разним крајевима добило разна значења: а) „груде по путу од кала смрзла или осушена” и б) „камење које по путу стрчи из земље”. У

оба случаја имамо значење нечега што је искочило. Да ли је наш град добио име Чачак по томе што је у њему било пуно зими смрзлог, а лети осушеног блата, или можда зато што се манастир Градац истицао над зградама насеља као да је „искочио“ из ове равнице, то је тешко рећи. Свакако је вероватнија прва претпоставка.

После свега остаје да се реши још једно, за овај проблем мање важно питање. Наиме, ко је дао граду име које су у овим крајевима, бар данас, не употребљује и чије значење је баш непознато. Да нису то учинили они Дубровчани који су се населили у Чачку? Позитиван одговор на ово питање био би врло привлачан. Али, доказати тако нешто било би немогуће. Др Бранко Перуничкић сматра да је име нашем граду дало становништво овога краја које је употребљавало ову реч „у значењу у ком се она данас употребљава у Славонији“, а што се та реч више не употребљује у овом крају, он наводи два разлога, и то: 1) „што је старо становништво, које је дало име Чачку, већ давно мигрирало, одселило се, и то, можда, баш у Славонију, где реч „чачак“ и данас живи“ и 2) што је ова реч, која је некада употребљавана у овим крајевима „временом, умрла, ишчезла из употребе“.⁹ Прва претпоставка би морала отпасти из разлога што је тешко поверовати, а још теже доказати, да се све становништво овог краја одселило, и то баш у Славонију, где је донело ову реч. Томе би се морале додати и примедбе да се реч *чачак* не употребљује само у Славонији, већ и у Срему, Хрватској и Далмацији. Најмање би изгледала вероватна претпоставка да је реч *чачак* поникла баш овде а потом се пренела у друге крајеве. Све чињенице говоре да се та реч употребљавала, као што се и данас употребљује, на широком подручју српскохрватског језика. Друга претпоставка би била много вероватнија и прихватљивија. Али и она би морала, у недостатку конкретних доказа, остати само мање или више вероватна, но свакако најприроднија претпоставка. Та претпоставка би добила много у проценту вероватноће ако би се на терену у околини нашег града нашли какви-такви трагови од изгубљене речи *чачак*.

Испитивања која сам вршио у том правцу дала су извесне доста интересантне резултате. Пошто нисам могао добити никакав одређен одговор на директно питање шта значи реч *чачак*, упутио сам истраживање другим путем. Наиме, испитивао сам како се зове смрзло блато по путу у појединим селима. Добио сам читаво шаренило разних одговора. Не само што су постојале разлике између појединих села, већ скоро и у сваком селу могла су се чути два или више назива. На пример, за смрзло блато по путу постоје ови називи у околним

селима: *чакорје* (Лозница, Трнава, Рошци, Рајац), *чагорје* (Соколић, Трнава, Лозница, Љубић, Прељина, Доња Трпча, Бресница, Трбушани, Граб), *чапорје* (Атеница, Јездина, Брђани, Паковраће, Миоковци, Рошци, Доња Трпча, Бресница, Заблаће), *чагор* (Мојсиње), *чагар* (Мојсиње), *чикер* (Јежевица, Рајац, Бељина, Јездина, Граб и већина села у Драгачеву), *чигер* (Мојсиње, Бресница), *чикерје* (Атеница), *чагрље* (Доња Трпча). За пут на коме има смрзла блата употребљавају се ови придеви: *чапорновит* (Брђани, Миоковци, Рошци, Лозница), *чагорљив* (Мојсиње), *чагорновит* (Мојсиње), *чакарљевит* (Рошци).

Обратићемо пажњу најпре на реч *чакорје*. Очигледно, то је збирна именица изведена помоћу продуктивног наставка *је* од именице *чакор*, која је овде ишчезла из употребе. Ова именица је такође изведена наставком *ор*, који је, изгледа, некада био више продуктиван него данас и употребљаван и за образовање збирних именица (исп. шушка: шушкор). Реч *чакор* очигледно је могла постати од именице *чачак*. Ова реч са наставком *ор*, пошто је изгубила непостојано *а* у отвореном слогу дала је: *чакор*, а доцније, да би се избегло нагомилавање сугласника на блиском одстојању, извршена је редукација другог *ч*, па је добијена именица *чакор*. На тако добијену реч додат је наставак за збирну именицу *је*, па је добијена данашња реч *чакорје*. Али, се уколико се новообразовне речи удаљавале од корена *скак* услед фонетских промена, утолико се губило и осећање за њино основно значење, па је то пружило повод за разне измене, што је дало читав низ варијанти. Тако су путем разних деформација, а каткад и у вези са народном етимологијом, од *чакор* постале именице: *чагор*, *чагар*, *чикер*; а од *чакорје*: *чагорје* и *чапорје*. Именице *чигер* и *чикерје* су очигледно постале од *чикер*, а *чагрље* од *чагорје*. Поменути придеви (*чапорновит*, *чагорљив*, *чагорновит*, *чакарљевит*) постали су од наведених именица.

Из ове анализе може се с великим процентом вероватноће закључити да је некада у овим крајевима била у употреби реч *чачак* у значењу смрзла блато. На то указују њени трагови, односно од те речи изведене именице са истим значењем, на које смо већ указали. Према томе, то би био још један и последњи доказ да је Чачак добио своје име од становништва овога краја и да је то име пореклом наша реч. Тај доказ добија у својој вредности још више ако се доведе у везу са свим осталим доказима које смо већ навели.

Н А П О М Е Н Е

1. В. Ст. Караџић „Даница“ Беч, 1826, стр. 34.
2. Споменик САН XVIII, стр. 63.
3. Радомир Илић, „Чачак у прошлости“ (Извештај Чачанске гимн. 1904/05).
4. Рад. Кречковић, „О прошлости Чачка“ (Пошет 1925. год. стр. 269) и Д. Митровић, „Чачак и чачанска котлина“, Чачак 1925, стр. 12.
5. Божић Златић, „Чачански крај“, Чачак, 1965, стр. 66.
6. Драгомир Поповић, „Споменици Чачанске гимназије“, Чачак 1938, стр. 18.
7. Миодраг Јаћимовић, „Једном за увек о називу Чачак“, Чачански глас од 18. марта 1966. год.
8. Миодраг Јаћимовић, „Чачак од прасловенског скак“, Градац, 1966, бр. 2.
9. Др. Бранко Перуничић, „Чачак и Горњи Милановац“, Чачак, 1968, стр. 9.

ORIGINE ET SIGNIFICATION DU NOM ČAČAK

Notre ville est née dès le Moyen Age pres de l'ancien monastère, érigé par le duc Stracimir, frère du grand joupán Stevan Nemagna, à la fin du XIIe siècle. Ce monastère s'appelait Gradac. Le nom de l'agglomération étant inconnu encore récemment, on considèrait qu'elle s'appelait Gradac également.

Durant le règne des Turcs le monastère a été transformé en mosquée et le nom de Gradac s'est perdu. Depuis on ne mentionne que Čačak en tant que nom de l'agglomération. Certains chercheurs étudiant l'histoire de Čačak supposaient donc que cette appellation est d'origine turque et que le vrai nom de notre ville est en fait Dgadzka, tel qu'il apparaît chez Hadj-Kalfa, géographe turc du XVIIe siècle. Une interprétation aussi arbitraire n'était possible que parce que le mot *čačak* est inconnu dans ces régions.

Mais Čačak est mentionné dans un document de 1409 se trouvant dans les Archives de Dubrovnik. Ceci prouve que la ville s'appelait Čačak avant l'arrivée des Turcs dans ces régions. La plus vieille des preuves que le nom de notre ville est d'origine serbo-croate est le fait que le mot *čačak* figure dans les dictionnaires de Vuk Karadžić, de Broz—Iveković et dans le Dictionnaire de l'Académie yougoslave des sciences et des arts de Zagreb, qui le citent comme un mot en usage dans le Srem, la Slavonie, la Croatie et la Dalmatie et signifiant de la boue gelée ou bien des pierres pointant à travers la terre sur la route.

D'après Đura Daničić la racine du mot serait *skak* (bond), L'article démontre l'évolution de la racine jusqu'au mot *čačak*.

L'auteur de l'article indique les traces de ce mot dans les environs de Čačak, ou de la boue séchée sur la route se dit *čiker*, *čakorje*, *čakor* etc. Il considère que *čakorje* vient de *čakor* perdu d'usage également, ce dernier ayant pu découler de *čačak*.

A la suite de cette analyse l'auteur conclut que Čačak est un mot serbo-croate, qu'il était en usage dans ces régions dont les habitants ont donné ce nom à la ville à cause de la boue séchée ou gelée qui n'y manque pas
Dragomir Popović